

بررسی قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان
نرم افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۷۹ و
آیین‌نامه اجرایی آن

کد موضوعی: ۲۸۰

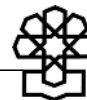
شماره مسلسل: ۱۰۷۴۴

فروردین‌ماه ۱۳۹۰

به نام خدا

فهرست مطالب

چکیده	۱
مقدمه	۱
فصل اول - کلیات	۲
فصل دوم - قوانین مرتبط با حقوق مالکیت فکری نرم افزار	۱۱
فصل سوم - نقد قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای و آیین‌نامه اجرایی ..	۱۶
فصل چهارم - بررسی تطبیقی قوانین و مقررات بین‌المللی	۲۳
نتیجه‌گیری	۲۶
منابع و مأخذ	۲۷

بررسی قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۷۹ و آیین‌نامه اجرایی آن

چکیده

امروزه حقوق مالکیت فکری و به تعبیر دیگر حمایت از حقوق آثار فکری و پدیدآورندگان آنها در تمامی نظام‌های حقوقی دنیا به‌منزله اصلی بلامنازع پذیرفته شده است. با این همه در کشور ما به سبب وجود چالش‌های حقوقی بسیار از زمان شناسایی این حقوق در قالب قوانین مختلف تاکنون، حمایت همه‌جانبه از این حقوق با نشیب‌وفرازهای بسیاری مواجه بوده است. این کاستی‌ها بالاخص در حوزه آثار فکری فناوری‌محور نظیر نرم‌افزارهای رایانه‌ای - به‌علت رشد سرسام‌آور و نیز پیشرفت‌های شگرف آنها - نسبت به دیگر آثار بیشتر نمود یافته و از این رهگذر لزوم ارتقای سطح نظام حقوق مالکیت فکری متناسب با ضروریات موجود و مقتضیات زمان بیش از پیش آشکار می‌شود.

مقدمه

نرم‌افزار یکی از مظاهر پیچیده فکر و اندیشه بشری است که طراحی و تولید آن افزون‌بر برخورداری از فکر و اندیشه‌ای خلاق مستلزم مدیریت کارآمد و مهمتر از آن صرف سرمایه و زمان کافی است که گاه‌ها یک عمر به طول می‌انجامد.

در دوران ما و در شرایطی که با پیشرفت‌های صورت گرفته در عرصه علوم رایانه نه‌تنها متخصصین این علوم، بلکه کاربران غیرحرفه‌ای نیز به‌راحتی می‌توانند اقدام به نسخه‌برداری و تکثیر غیرمجاز نرم‌افزارها کنند، حمایت همه‌جانبه از حقوق پدیدآورندگان این گروه از آثار فکری به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در سطوح ملی و بین‌المللی مبدل شده است و کنوانسیون‌های بین‌المللی و نیز قوانین ملی بسیاری در این حوزه در اکثریت نظام‌های حقوقی دنیا به تصویب رسیده است.

در پی چنین تحولاتی قانونگذار در ایران نیز درصدد برآمد تا با وضع قانونی خاص در زمینه نرم‌افزار، زیرساخت‌های حقوقی لازم را جهت حمایت همه‌جانبه از این آثار فراهم سازد. در این راستا قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه (ق.ح.پ.ن.ر) پس از سال‌ها تلاش بسیاری از صاحب‌نظران علوم رایانه و نیز حقوقدانان در دی‌ماه سال ۱۳۷۹ از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت.

در این مجال سعی بر آن است که با نگاهی تحلیلی به این قانون، نواقص و ایرادات آن مورد بحث و بررسی قرار گیرد. شایان ذکر است رعایت قوانین و احترام به تلاش‌های صورت گرفته جهت تدوین آنها، منافاتی با تبیین ایرادات و کاستی‌ها نخواهد داشت زیرا بعضاً این ایرادات لزوم رعایت قوانین را در اذهان کمرنگ می‌کند.

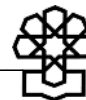
فصل نخست این گزارش جهت آشنایی هرچه بیشتر با مبنای حقوق پدیدآورندگان آثار نرم‌افزاری به طرح مباحثی مبنایی و کلی در عرصه حقوق مالکیت‌های فکری می‌پردازد. در فصل دوم به اجمال قوانین مرتبط با حقوق مالکیت فکری نرم‌افزار با هدف تبیین و شفافیت بخشی هرچه بیشتر به نظام حمایت از حقوق نرم‌افزار مورد بررسی قرار خواهد گرفت. فصل سوم نیز به نقد قانون حمایت از حقوق نرم‌افزارهای رایانه‌ای و آیین‌نامه آن اختصاص یافته و در فصل پایانی در مطالعه‌ای تطبیقی مختصراً به برخی از وجوه افتراق و تشابه قانون سال ۱۳۷۹ با کنوانسیون‌های منعقد شده در حیطه آثار فکری اشاره خواهد شد.

فصل اول - کلیات

۱-۱. واژه‌شناسی حقوق مالکیت فکری

اصطلاح حقوق مالکیت فکری برای اولین بار در سال ۱۸۹۹ از سوی یک حقوقدان بلژیکی به کار برده شد. این نظام حقوقی، آثار حاصل از ذوق و قریحه و نیز قوه ابتکار و اندیشه بشری را مورد حمایت قرار می‌دهد که برای نمونه می‌توان به آثاری همچون کتاب، رساله، اختراعات، شعر، ترانه، اثر موسیقی، علائم تجاری، نقاشی، مجسمه اثر فنی دارای جنبه ابتکار و ابداع و... اشاره کرد. در مراجع حقوقی و قضایی افزون بر «قانون الحاق ایران به کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت فکری» گاهی از وصف معنوی به جای فکری استفاده می‌شود. هرچند به کارگیری هریک از این اصطلاحات به سبب کثرت استعمال، یک نظام حقوقی را به ذهن متبادر می‌کند، اما چنین رویه‌ای نوعی ابهام مفهومی و به تبع آن ابهام در ماهیت و حقوق مورد حمایت را به همراه خواهد داشت و این‌گونه برداشت خواهد شد که این نظام حقوقی صرفاً حقوق معنوی را تحت حمایت قرار خواهد داد. حال آنکه هرچند اموال مورد حمایت این حقوق صرفنظر از چارچوبی که برای بیان آنها استفاده می‌شود نظیر کتاب رساله و... آثار فکری‌اند و در زمره اشیای معین مادی قرار نمی‌گیرند ولی دارای ارزش مالی‌اند^۱ و اصولاً فلسفه شکل‌گیری این نظام در کنار حمایت از حقوق معنوی حمایت از حقوق مادی این‌گونه از آثار نیز بوده است. اصطلاح حقوق مالکیت فکری ترجمه عبارت «Intellectual Property Rights» است. اگرچه

۱. رجوع شود به دوره مقدماتی حقوق مدنی، جلد اول: اشخاص و اموال دکتر سیدحسین صفایی، نشر میزان، صص ۲۲۷ و ۲۲۸.

در برخی متون حقوقی از واژه «Property» در مفهوم مالکیت استفاده می‌شود، اما این واژه در معنای اولیه خود به مفهوم مال و دارایی است. ترجمه این واژه به مالکیت و به دنبال آن عدم توانمندی احتمالی در تطبیق این نوع از مالکیت با مالکیت‌های مرسوم و سنتی از سوی برخی، موجب شده است که بعضاً در اذهان عمومی جامعه به ماهیت وجودی این نوع از حقوق به دیده تردید نگریسته شود. حال آنکه منظور مقنن در اصل حمایت از گونه‌ای از مالکیت نبوده، بلکه هدف تبیین نوعی حق است که پدیدآورنده یک اثر نسبت به اثر خود داشته و بر مبنای آن دیگران حق استفاده از آن را ندارند و در صورت هرگونه بهره‌گیری غیرمجاز مورد تعقیب قانونی قرار می‌گیرند.

به این ترتیب جهت دوری از هرگونه ابهام در این خصوص دقیق‌تر آن است که به جای عبارت «حقوق مالکیت فکری» از عبارت «حقوق دارایی‌های فکری» استفاده کنیم هرچند به کارگیری عبارت مذکور به سبب کثرت استعمال و البته به شرط برخورداری از بینش صحیحی در خصوص مطالب فوق‌الذکر، مشکل‌آفرین نخواهد بود.

۲-۱. انواع حقوق مالکیت‌های فکری

نظام حقوق مالکیت فکری - همان‌گونه که در شکل زیر نیز به نمایش گذارده شده است - ناظر به دو شاخه اصلی حقوق مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی و هنری است. مالکیت صنعتی به حق انحصاری استعمال هر نوع وسیله خواه اسم تجاری یا علامت یا مدل یا ورقه اختراع باشد یا هرچیز دیگر برای جمع کردن مشتری^۱ اطلاق می‌شود. به بیان دیگر موضوع مالکیت صنعتی، ابداعات بشری در زمینه صنعت است.^۲ مالکیت بر اختراعات، علائم و نام‌های تجاری، طرح‌های صنعتی و... در این چارچوب قرار می‌گیرد. حق اختراع یکی از ابعاد حقوقی این نوع از مالکیت‌هاست و «حق انحصاری است که در قبال اختراع انجام شده به مخترع اعطا می‌شود»^۳ در چارچوب نظام حق اختراع از ابداعات و ابتکارات جدید به شیوه‌های گوناگون حمایت به عمل می‌آید.

شناسایی این نوع از مالکیت‌ها و یا به تعبیر دقیق‌تر حق منع دیگران از استفاده غیرمجاز از این نوع ابداعات به منزله انگیزاننده حمایتی قوی موجب خواهد شد که صاحبان صنعت، مخترعین و مبتکرین در فضایی امن، تحت حمایت قانون و با خیالی آسوده بتوانند به فعالیت بپردازند. از این رو زیرساخت‌های حمایتی حقوقی یکی از مهمترین شروط توسعه صنعتی و قرار گرفتن جوامع در مسیر پیشرفت خواهد بود.

در چارچوب نظام حقوقی مالکیت ادبی و هنری، آثار ادبی و هنری که بیشتر زاینده ذوق و قریحه

۱. محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، انتشارات کنگ دانش، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۲، ص ۶۰۰.

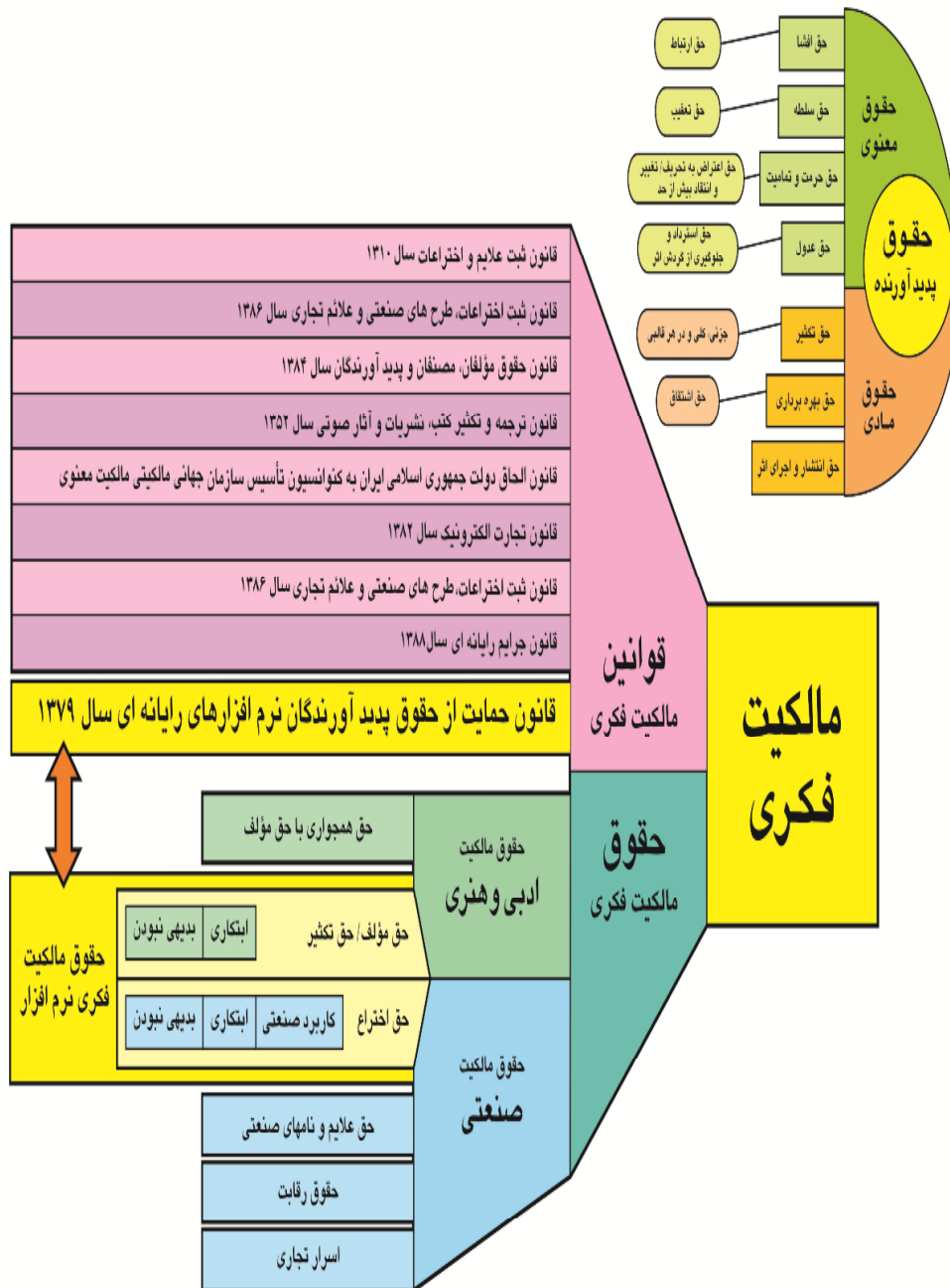
۲. خبرنامه انفورماتیک، اردیبهشت ۱۳۷۰، ش ۴۰۶، ص ۷.

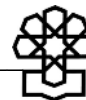
3. <http://www.wipo.int/patentscope/en/patents>

بشری است و نیز پدیدآورندگان آن آثار، مورد حمایت قرار می‌گیرد. بر طبق ماده (۱) قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان (ق.ح.م.م.ه) مصوب سال ۱۳۴۸ به آنچه از راه دانش یا هنر یا ابتکار پدید می‌آید بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور یا ایجاد آن به‌کار رفته «اثر» اطلاق می‌شود. در ماده (۲) قانون مذکور نیز مصادیق آثار تحت حمایت مالکیت‌های ادبی و هنری احصا شده است که از آن میان می‌توان به کتاب، رساله، آثار سمعی و بصری، آثار معماری و... اشاره کرد.

نمودار نمای کلی از نظام حقوق مالکیت فکری

حق تکثیر یا کپی‌رایت یکی از اقسام حقوق حاکم بر مالکیت ادبی و هنری و معادلی است که در نظام کامن‌لا به لحاظ ملاحظات اقتصادی برای حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری به کار گرفته می‌شود. حال آنکه در نظام‌های رومی ژرمنی از عبارت حق تألیف برای نشان دادن این دسته از حقوق بهره گرفته می‌شود که شاید بتوان دلیل این امر را در تأکید نظام اخیر بر جنبه‌های اخلاقی و انسانی جستجو کرد. حقوق همجوار با حق مؤلف نوع دیگری از حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری است که حقوق رسانه‌ها، ماهواره‌ها و... موضوع آن را تشکیل می‌دهند.

در بسیاری از نظام‌های حقوقی دنیا نرم‌افزار تحت نظام حقوقی آثار ادبی و هنری و یا به تعبیر دیگر نظام حق تألیف، قرار می‌گیرد و این امر به یک عرف بین‌المللی عام مبدل شده است. برخی کشورها نیز از این محصول در چارچوب حق اختراع حمایت می‌کنند، اما همان‌گونه که در نمودار نیز مشهود است مقنن در ایران شیوه سومی را برگزیده است و آن تلفیق هر دو نظام حقوقی است بدین معنا که در صورت احراز شرایط مقرر در قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب سال ۱۳۸۶ نرم‌افزار اختراع شناخته شده و قوانین مربوط به مالکیت‌های صنعتی بر آن حاکم و در غیر این صورت قوانین مرتبط با حق تألیف در این خصوص مجرا خواهد بود.

۳-۱. مبنا و گستره حقوق مالکیت فکری

برخی مبنای حقوق مالکیت فکری را کار و تلاش پدیدآورنده آثار فکری و تابع حقوق کار می‌دانند حال آنکه بسیاری از ویژگی‌های مالکیت فکری از جمله ابداع و نوآوری مشهود در این نوع خاص از مالکیت در حقوق کار یافت نمی‌شود.^۱

عده دیگر این دسته از حقوق را در شمار حقوق شخصی قرار می‌دهند. حقوق شخصی به حقوقی اطلاق می‌شود که «قائم به شخص بوده و قابل انتقال به غیر نیست»^۲ در واقع این دسته از افراد معتقدند که این حقوق صرفاً برای حفظ منافع شخصی پدیدآورنده است و جزء دارایی‌های شخصی به‌شمار می‌روند. از این جهت قابل توارث نبوده و با مرگ پدیدآورنده از بین خواهد رفت. این دیدگاه نیز در عمل با قوانین مرتبط با حقوق مالکیت فکری منطبق نیست زیرا در چارچوب این قوانین حقوق مادی این آثار به ارث می‌رسد.^۳

برخی دیگر نیز مبنای این حقوق را مالکیت عینی می‌دانند. این درحالی است که ویژگی‌های مالکیت عینی و در مفهوم سنتی آن متفاوت از این نوع خاص از مالکیت است. برای نمونه موضوع

۱. محسن صادقی، حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در ایران با تأکید بر قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان

نرم‌افزارهای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، ش ۲۶، ص ۶۶.

۲. محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، انتشارات گنج دانش، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۲، ص ۲۲۲.

۳. برای نمونه رجوع شود به ماده (۱۲) از قانون حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب سال ۱۳۴۸.

مالکیت از نوع اخیر یعنی آثار فکری - صرفنظر از قالب بیان آنها یعنی کتاب و رساله و... اگرچه دارای ارزش مالی هستند و در نتیجه قابل دادوستد بوده و در شمار اموال قرار می‌گیرند، اما اشیای مادی و ملموس به‌شمار نمی‌روند.^۱ حال آنکه در مالکیت عینی موضوع، شیء مادی و ملموس است. و در نهایت مناسب‌ترین دیدگاه و آن قرار دادن حقوق مالکیت بر آثار فکری در ردیف گونه خاصی از حقوق تحت عنوان حقوق مالکیت فکری است که اگرچه در قانون مدنی و منابع فقهی صراحتاً به آن پرداخته نشده است، بنابر دلایلی که در ادامه به آن اشاره خواهد شد به حقوقی مشروع و بلامنازع در نظام حقوقی ایران مبدل شده است.

۴-۱. ماهیت حقوقی رابطه پدیدآورندگان و آثارشان

همان‌گونه که پیش از این نیز به آن اشاره شد برخی رابطه پدیدآورندگان را با آثار فکری‌شان صرفاً نوعی حق می‌دانند که بر مبنای آن دیگران مجاز به استفاده، از این آثار نخواهد بود. حال آنکه از منظر برخی دیگر، پدیدآورندگان از حق مالکیت نسبت به آثار خود برخوردارند. در این میان استدلال مخالفان وجود رابطه مالکیت میان پدیدآورنده و آثار آن در وهله نخست به عدم تحقق عناصر مالکیت از منظر آنها در مالکیت‌های فکری برمی‌گردد.^۲

مالکیت حقی است مطلق، انحصاری و دائمی.^۳ بر مبنای استدلال این دسته از یک‌سو حقوق مادی ناشی از حق تألیف موقتی بوده^۴ و پس از سپری شدن زمان مقرر در قوانین مربوطه، آثار فکری در اختیار عموم قرار می‌گیرد و از سوی دیگر ذات آثار فکری در عدم انحصار آنهاست زیرا هدف پدیدآورندگان از خلق این‌گونه از آثار عمدتاً آن است که با حفظ حقوق ناشی از آنها انتشار یابند و دیگران از یافته‌های علمی بهره‌مند شوند. بدین ترتیب این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کنند که به سبب عدم تحقق عناصر مالکیت، رابطه میان پدیدآورنده و اثر از نوع مالکیت نیست.

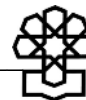
در پاسخ به این اشکال باید گفت که از منظر بسیاری از اساتید مجرب حقوق این عناصر همگام با تحولات به‌وجود آمده در ارتباطات اجتماعی و همچنین ضروریات و مقتضیات نوین زندگی اجتماعی دچار تحول شده‌اند. به‌گونه‌ای که بنابر مصالح عمومی شاهد استثنائاتی بر اصل انحصاری و دائمی بودن مالکیت هستیم که برای نمونه در این خصوص می‌توانیم به حق دولت در قرار دادن سیم‌های برق و تلفن در محلی که مناسب می‌داند و نیز حق عدم تخلیه ملک از سوی

۱. مالکیت فکری در نظام حقوقی ایران، وضعیت امروز چشم‌انداز فردا. مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۰، ص ۱۷.

۲. دکتر محسن اسماعیلی، رابطه آثار فکری با پدیدآورندگان از دیدگاه حقوق اسلامی، مجله پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۸۲، ش ۳، ص ۱۴۲.

۳. ناصر کاتوزیان، اموال و مالکیت، تهران، نشر میزان، چاپ یازدهم، بهار ۱۳۸۵، ص ۱۰۱.

۴. رجوع کنید به ماده (۱۲) از (ق.ح.م.م.ه).

مستأجر به سبب عسرو حرج^۱ به منزله استثنائاتی بر اصل انحصاری بودن مالکیت اشاره کرد. در شرایطی که بنا بر مصلحتی برتر می‌توان انحصار و دوام مالکیت‌های خصوصی را نادیده گرفت روشن است به طریق اولی می‌توان اصل انحصار بهره‌گیری پدیدآورنده را از آثار خود - که با استفاده از امکانات عمومی و یا بهره‌گیری از دیدگاه‌های دیگران مبادرت به خلق آنها کرده است - بر مبنای اصولی چون اصل استفاده منصفانه (استفاده از حق انحصاری صاحب اثر مورد حمایت در جهت معقول و متعارف بدون تحصیل اجازه از صاحب اثر)^۲ از وی سلب کرد.

یکی دیگر از استدلال مخالفان این است که موضوع مالکیت فکری اشیا مادی نیست و نمی‌توان رابطه پدیدآورندگان و آثارشان را به مالکیت تعبیر کرد. چنین استدلالی از محصور دانستن مفهوم مالکیت در قالب مالکیت عینی و یا به تعبیری مالکیت بر اشیای مادی نشئت می‌گیرد. حال آنکه به تعبیر ماده (۲۹) از قانون مدنی مالکیت اعم از عین و منفعت است.

در تبیین این موضوع همان‌گونه که پیش از این نیز به آن اشاره شد باید گفت که اگرچه موضوع مالکیت فکری اشیا مادی نیست، اما این آثار در شمار اموال قرار می‌گیرند زیرا در روابط اقتصادی ارزش داشته و مورد معامله قرار می‌گیرند. از این رو آثار فکری گونه‌ای از مال و دارایی به شمار می‌روند که پدیدآورندگان از آن جهت که انسان مالک حاصل از کار خویش است، از منفعت حاصل از آنها بهره می‌جویند. بدین ترتیب مالکیت پدیدآورندگان بر این آثار از نوع مالکیت اما مالکیت، بر منفعت است.

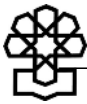
۵-۱. حقوق مالکیت‌های فکری از منظر فقهی

امروزه حمایت از حقوق دارایی‌های فکری به عرفی عام در جامعه جهانی مبدل شده است. به این ترتیب تبیین دلایل مربوط به ضرورت حمایت از این حقوق منافع عملی چندانی را به همراه نخواهد داشت، اما در نظام‌های دینی و کشور ما وضعیت کمی متفاوت است. بر طبق اصل چهارم قانون اساسی «کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است...».

بر این مبنا همگام با پیدایش مباحث حقوقی مربوط به مالکیت آثار و دارایی‌های فکری، فقها به منزله عالمان بر احکام شرعی در صدد برآمدند که شرعی بودن این حقوق یا به تعبیری سابقه حقوق مذکور را در متون دینی و منابع فقهی احراز کنند.

۱. ناصر کاتوزیان، اموال و مالکیت، ص ۱۰۴، به نقل از دکتر محسن اسماعیلی، رابطه آثار فکری با پدیدآورندگان از دیدگاه حقوق اسلامی، مجله پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۸۲، ش ۳، ص ۱۴۶.

۲. عباس ایمانی، استثنای مهم حق مؤلف: «استفاده منصفانه» از اثر دیگری، مجله پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۸۲، ش ۳، ص ۱۹۶.

پیش از ورود به بحث ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که شرعی بودن در حیطه حقوق مادی حق نشر و تکثیر، عرضه و اجرا و... محل اختلاف است و گرنه درخصوص حمایت از حقوق معنوی (حق انتساب اثر به مؤلف) این‌گونه آثار میان همه فقها اجماع وجود دارد.

از دیدگان برخی فقها نظر به اینکه این‌گونه حقوق هیچ سابقه‌ای در منابع فقه و متون دینی ندارند، شرعی نیستند و صرف آنکه شارع آن را منع نکرده نمی‌توان آنها را مشروع دانست. به‌عنوان مثال در این خصوص می‌توان به فتوای حضرت امام خمینی (ره) اشاره کرد: «آنچه برخی حق چاپ می‌نامند یک حق شرعی نیست. بنابراین نمی‌توان تسلط مردم بر اموالشان را بدون قرارداد و شرط مورد قبول دو طرف، سلب کرد. بنابراین چاپ کتاب و نوشتن این عبارت در ابتدای آن که «حق چاپ و تقلید برای صاحب آن محفوظ است» حقی ایجاد نکرده و توافق با دیگران محسوب نمی‌شود. در نتیجه چاپ و تقلید جایز است و کسی نمی‌تواند اشخاص را از این کار منع کند».^۱

در عین حال ایشان تصریح کرده‌اند که اگر مصلحت جامعه اقتضا کند، ولی مسلمین می‌تواند این‌گونه امتیازات و حقوق انحصاری را به رسمیت بشناسند. به عبارت دیگر مالکیت فکری را فی‌الذات معتبر نمی‌دانند، اما حمایت دولت از آن را به لحاظ آثار و فوایدش برای اجتماع، در چارچوب اختیارات حاکم (طبق نظریه ولایت مطلقه فقیه) امکانپذیر دانسته‌اند.^۲

آیت‌الله صافی گلپایگانی نیز معتقدند: «که حق طبع، حق تألیف و حق اختراع را به مفهومی که در قوانین موضوعه جدید تعریف شده و آثاری که بر آن مترتب می‌نمایند حقیر نتوانسته‌ام با احکام و نظامات اسلامی تطبیق دهم...».^۳

البته ایشان نیز نظیر دیدگاه امام (ره) معتقدند فقیه جامع‌الشرایط می‌تواند برحسب مصالحه عامه به‌طور موردی هر اختراع یا طبع یا تألیف یا تقلید از آن اختراع یا تألیف را تا مدت معینی محدود سازند.^۴

همان‌گونه که اشاره شد اگرچه از منظر فقهای مذکور این حقوق شرعی نیستند، اما ضرورتاً آن را مغایر با شریعت نیز نمی‌دانند زیرا بر این باورند که حاکم اسلامی بنابر ولایت خود می‌تواند برطبق ضرورت چنین حقوقی را مورد شناسایی قرار دهند.

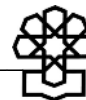
برای هر عقل سلیمی این موضوع پذیرفته شده است که کسی بجز پدیدآورنده اثر حق انتشار و عرضه آن اثر را ندارد، البته این واقعیت امروزه به‌صورت عرفی پذیرفته شده نیز درآمده است.

۱. روح‌الله موسوی خمینی، تحریرالوسیله، دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۲۵.

۲. مالکیت فکری در نظام حقوقی ایران؛ وضعیت امروز چشم‌انداز فردا. مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۰، ص ۱۵.

۳. نظر چند تن از فقها و آیات عظام پیرامون حقوق مالکیت‌های فکری آیت‌الله صافی گلپایگانی فصلنامه رهنمون، مدرسه عالی شهید مطهری، ش ۳ و ۲، ص ۲۰۷.

۴. همان، ص ۲۰۹.

براین اساس و همچنین بر مبنای روایت «مانند دیگران عمل کنید»، بخش مهم کار شارع تأیید عرف‌های پسندیده است که در روابط اجتماعی حاکم است و چون عرف این حقوق را محترم می‌شمارند، شارع نمی‌تواند آن را خلاف شرع مقدس معرفی می‌کند.^۱

در ادامه فتاوی برخی از فقها که ادله خود را پیرامون مشروعیت حقوق مذکور بر این مبنا بنیان نهاده‌اند آمده است. متن این فتاوی چنان روشن و گویاست که نیاز به هیچ توضیح اضافی ندارد.

آیت‌الله مکارم شیرازی در این خصوص می‌گویند: «ما معتقدیم حق طبع و تألیف و اختراع و مانند آن یک حق شرعی و قانونی است و از نظر اسلام باید به آن احترام گذاشت. دلیل ما در این قسمت این است که ما همواره موضوعات را از عرف می‌گیریم و احکام را از شرع مثلاً وقتی می‌گوییم قمار حرام است حکم تحریم از قرآن و احادیث اسلامی گرفته شده است، اما موضوع قمار چیست؟ بسته به تشخیص عرف است... در مورد مالکیت‌های فکری نیز مسئله همین‌گونه است. اسلام می‌گوید ظلم و ستم و تجاوز به حقوق موضوعی است که از عرف گرفته شده و امروز تقریباً همه عقلای دنیا این موضوع را به‌عنوان یک حق شناخته و سلب آن را ظلم می‌دانند.^۲

آیت‌الله فاضل لنکرانی نیز دیدگاه خود در این خصوص را این‌گونه تبیین می‌کنند: «اگرچه حضرت امام خمینی (ره) اعتبار شرعی این حقوق را نفی نموده‌اند، لکن به‌نظر قاصر می‌رسد که حقوقی را که از نظر عقلا حق شناخته می‌شود و آثاری بر آن مترتب می‌کنند، تا دلیل شرعی بر نفی حق بودن آنها قائم نشده نمی‌توان آنها را نفی کرد...»^۳

با توجه به موارد فوق‌الذکر و بالاخص فتاوی مقام معظم رهبری به منزله نوعی حکم حکومتی که بیان می‌دارند: «حق‌التألیف درباره مؤلفین و مصنفین داخل کشور امری منطقی و شرعی است...»^۴ حق‌التألیف و یا به تعبیری حق انتشار آثار فکری برطبق موازین عقلی و عرفی مورد استدلال فقهای شرعی شناخته شده است.

۶-۱. پیشینه مالکیت فکری در نظام حقوقی ایران

همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد مالکیت‌های فکری به دو دسته مالکیت ادبی و هنری و

۱. دکتر ابوالقاسم گرگی، مشروعیت حق با تأکید بر حقوق معنوی به نقل از: محسن صادقی، حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در ایران با تأکید بر قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارها مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، ش ۲۶، ص ۶۷.

۲. نظر چند تن از فقها و آیات عظام پیرامون حقوق مالکیت‌های فکری آیت‌الله مکارم شیرازی فصلنامه رهنمون، مدرسه عالی شهید مطهری، صص ۲۱۰-۲۱۱.

۳. آیت‌الله فاضل لنکرانی، فصلنامه رهنمون، مدرسه عالی شهید مطهری، ص ۲۱۰.

۴. پاسخ دفتر مقام معظم رهبری به نامه وزیر ارشاد که حاوی فتاوی معظم له به نقل از دکتر مرتضی چیت‌سازان رساله دکتری در موضوع حقوق مالکیت‌های فکری دانشکده الهیات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.

مالکیت صنعتی تقسیم‌بندی می‌شوند. اغلب کشورهای دنیا با پیروی از موافقتنامه تریپس^۱ که نرم‌افزارهای رایانه‌ای را در شمار آثار ادبی قرار می‌دهد، در نظام داخلی خود حقوق مالکیت ادبی و هنری را به‌عنوان نظام حقوقی حاکم بر این آثار پذیرفته‌اند. این درحالی است که برخی دیگر از کشورها از جمله آمریکا نرم‌افزار را نوعی اختراع می‌دانسته و نظام حقوق مالکیت صنعتی و به تعبیر اخص آن حق اختراع را بر آن حاکم می‌دانند، اما مقنن ایرانی در ضمن حاکم دانستن حقوق مالکیت ادبی و هنری و به تعبیر دیگر حق تألیف بر نرم‌افزارهای رایانه‌ای اذعان می‌دارد که چنان‌که این آثار واجد ویژگی‌های موجود در یک اختراع باشد اختراع شمرده خواهند شد و نظام حق اختراع بر آنها حاکم خواهد بود. در این راستا از آن جهت که در پژوهش پیش‌رو مشخصاً حقوق نرم‌افزار مورد بررسی قرار می‌گیرد ذکر قوانین هم در حیطه مالکیت صنعتی و هم مالکیت ادبی و هنری ضرورت خواهد داشت.

نخستین پیشینه حقوق مالکیت فکری را باید در مواد (۲۴۵) تا (۲۴۸) قانون مجازات عمومی مصوب سال ۱۳۰۴ جستجو کرد. مقنن در این مواد افزون‌بر تبیین برخی مصادیق نقض حقوق مذکور جهت پیشگیری از این جرائم مجازات‌هایی را از نوع جزای نقدی مقرر می‌کند که میزان آنها در آن زمان درخور تأمل است. چند سال بعد، در سال ۱۳۱۰ قانون ثبت علائم و اختراعات در زمینه اختراع و مالکیت صنعتی به تصویب رسید که درخصوص برخی مواد مربوط به اختراعات و امکان و یا عدم امکان تسری آن به نرم‌افزارهای اختراعی مباحثی مطرح شده است. در طی سال‌ها و با گسترش روزافزون شمار حوزه‌های نیازمند حمایت‌های حقوقی، بسیاری از نمایندگان مجلس ملی و همچنین دولت درصدد ارائه طرح‌ها و لوایحی در حیطه مالکیت ادبی و هنری به مجلس ملی آن زمان برآمدند که به دلایل مختلف هیچ‌یک از آنها به تصویب نرسید. در نهایت پس از کش‌وقوس‌های گوناگون در سال ۱۳۴۷ لایحه‌ای تحت عنوان «حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان» ازسوی وزارت فرهنگ و هنر وقت به مجلس ملی ارائه شد و در سال ۱۳۴۸ تاکنون ق.ح.م.م.ه در ۳۳ ماده به تصویب رسید و آیین‌نامه اجرایی آن نیز در سال ۱۳۵۰ را هیئت وزیران تصویب کرد، اما به سبب سوءاستفاده‌های صورت گرفته از قانون مذکور و تکثیر و نسخه‌برداری از کتب و دیگر آثار مقنن قانون دیگری را تحت عنوان قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» در سال ۱۳۵۲ به تصویب رساند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و بیان دیدگاه‌های فقهی مخالف شرعی بودن به‌ویژه دیدگاه حضرت امام (ره) بسیاری از قضات با استناد به اصل چهارم قانون اساسی و برمبنای فتوای امام دعاوی مطروحه در این خصوص را رد کرده قانون ق.ح.م.م.ه را مجری نمی‌دانستند تا اینکه در سال ۱۳۷۱ بنا بر فتوای حضرت آیه‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی این حقوق در سطح داخلی به رسمیت شناخته شد.

1. Agreement on Trade – Related Aspects of Intellectual Property (Trips)

نرم افزارهای رایانه‌ای هستند بر این باورند که نرم افزارهای رایانه‌ای را می‌توان نوعی اثر فنی دارای جنبه ابداع و ابتکار دانست. این درحالی است که از منظر مخالفان این امر، در وهله نخست امکان پیش‌بینی پیدایش نرم افزارهای رایانه‌ای از سوی مقنن در آن زمان بعید به نظر می‌رسد و در وهله دوم قرارگیری این مورد در کنار آثار ادبی دیگر در قالب ق.ح.م.م.ه که به حمایت از آثار ادبی و هنری می‌پردازد نشان از آن دارد که اثر فنی دارای جنبه ابداع و ابتکار از دید مقنن از ویژگی و ماهیت یکسانی با آثار مذکور برخوردار است.^۱ موافقان در پاسخ به استدلال اخیر می‌گویند که مطابق رویه بسیاری از کشورها و نیز موافقتنامه تریپس، هیچ شبهه‌ای درخصوص قرارگیری نرم افزار در زمره آثار ادبی وجود ندارد و اختلاف بر سر آن است که نرم افزارهای رایانه‌ای، اختراع نیز به‌شمار می‌روند یا خیر.^۲

در فصل دوم از این قانون تحت عنوان حقوق پدیدآورنده به حقوق مادی که از طریق وصایت و یا وراثت و یا قرارداد انتقال می‌یابند و موارد قابل واگذاری و نیز حقوق معنوی پدیدآورندگان که غیرقابل انتقالند و مدت آن نامحدود است اشاره شده است (مراجعه شود به نمودار). افزون‌بر شناسایی اثر مشترک در ماده (۶) مقنن در مواد (۷)، (۸) و (۱۱) مستثنیات حقوق مادی را برشمرده است که برمبنای آنها اگرچه پدیدآورنده از حق بهره‌برداری انحصاری نسبت به اثر خویش برخوردار است، اما اگر بهره‌گیری از این آثار جنبه انتفاعی نداشته باشد، در حد استفاده متعارف و با ذکر مآخذ مجاز خواهد بود.

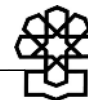
در فصل سوم ماده (۱۲) سابق مدت استفاده از حقوق مادی را ۳۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده می‌داند و اگر وراثی وجود نداشته باشد و یا به موجب وصایت به کسی منتقل نشده باشد، برمبنای همین مدت و به‌منظور استفاده عمومی در اختیار وزارت فرهنگ و هنر قرار می‌گیرد. اخیراً این ماده از سوی مجلس محترم مورد اصلاح قرار گرفت و براساس اصلاحیه جدید مدت حمایت از این حقوق ۵۰ سال پس از مرگ آخرین پدیدآورنده خواهد بود.

در ادامه این فصل و پس از مواد مربوط به مدت حمایت از حقوق مادی به موضوع ثبت اثر اشاره شده است بنابراین ماده (۲۱) ثبت اثر امری اختیاری بوده و حمایت از اثر حتی در مقام اثبات دعوی در دادگاه منوط به ثبت آن نیست و سازوکار فرآیند مذکور در آیین‌نامه اجرایی این قانون که در سال ۱۳۵۰ به تصویب رسید به تفصیل آمده است.

آخرین ماده از این فصل از قانون به شرط حمایت از حقوق مادی پدیدآورنده اختصاص یافته است که برمبنای آن حقوق مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ

۱. محمد مهدی حسن‌پور، حقوق پدیدآورنده برنامه رایانه‌ای، مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۰ و ۵۱، ۱۳۸۴، ص ۳۵۳.

۲. همان، ص ۳۵۵.

یا نشر یا پخش یا اجرا نشده باشد.

ذکر حقوق مادی در این ماده حاکی از آن است که صرفاً بهره‌مندی از حقوق مادی و نه معنوی، مستلزم برخورداری آثار از چنین شروطی است و چاپ یا نشر یا بخش آثار در ایران شرط حمایت از حقوق معنوی نخواهد بود. در واقع حقوق معنوی همه آثار اعم از داخلی و خارجی محفوظ خواهد بود.^۱ بر این مبنا چنانچه شخصی اثر پدیدآورنده‌ای را که در خارج از ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده است به‌نام خود در ایران منتشر کند باید مورد تعقیب قرار گیرد.

با اشاره به موادی از این قانون و تبیین حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان در چارچوب این مواد و نیز درکی اجمالی از گستره و موضوعات تحت شمول آن روشن است این قانون در آن زمان قانون بسیار کامل و جامعی در عرصه مالکیت‌های ادبی و هنری به‌شمار رفته و چنانچه از آن زمان تاکنون اجرای این قانون با موانع گوناگون مواجه نمی‌شد امروزه شاهد وضعیت بهتری در حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری بودیم.

فصل آخر از این قانون به تخلفات و مجازات‌های نقض حقوق یاد شده در این قانون اختصاص دارد. ضمانت اجرای این قانون صرفاً از نوع کیفری است و حسب مورد از حبس تأدیبی از ۳ ماه تا ۱ سال و ۶ ماه تا ۳ سال متفاوت خواهد بود. در این بخش همچنین ضمانت اجرا چنانچه متخلف شخص حقوقی باشد، مورد پیش‌بینی قرار گرفته است. افزون بر این برای جبران خسارت معنوی قانون این امکان را به شاکی می‌دهد که انتشار حکم نهایی در یکی از روزنامه‌ها را به انتخاب و هزینه خود از دادگاه درخواست کند.

بر این مبنا موافقین^۲ تسری این قانون به نرم‌افزارهای رایانه‌ای معتقدند که با اصلاح و به‌روزرسانی این قانون و گنجاندن سازوکارهای حمایتی از نرم‌افزار می‌توان از این قانون به منزله قانونی جامع در این حوزه بهره جست، اما حتی بر فرض صحت این مدعا، روشن است که پرداختن اصولی به نرم‌افزارهای رایانه‌ای و لحاظ تمامی جنبه‌های حقوقی و حمایتی این آثار به‌گونه‌ای کامل و جامع مستلزم پایه‌ریزی قانونی جداگانه و مستقل است که صرفاً به این آثار اختصاص یابد.

۲-۱-۲. قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی

این قانون که مشتمل بر ۱۲ ماده است، در سال ۱۳۵۲ و به‌دنبال سوءاستفاده‌های برخی از اشخاص از تفسیر ماده (۲۲)^۳ ق.ح.م.م.ه و نسخه‌برداری و تکثیر غیرمجاز کتب و آثار موسیقی، که برای

۱. همان، صص ۳۶۲-۳۶۳.

۲. محمدحسن دزیانی، جرائم ناقض کپی‌رایت در فضای سایبر، ص ۱۱۸.

۳. ماده (۲۲) - حقوق مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا نشر یا پخش و یا اجرا نشده باشد.

نخستین بار در خارج چاپ و انتشار یافته بودند به تصویب مجلس شورای ملی رسید. در واقع این قانون در جهت تکمیل قانون مذکور به تصویب رسید.

۲-۲. قوانین مرتبط با حق اختراع

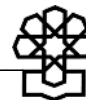
همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد برخی از صاحب‌نظران عرصه نرم‌افزار، این محصول را نوعی اختراع می‌دانند و قوانین مربوطه در این خصوص را بر آن مترتب می‌دانند، اما با توجه به رویه مقنن و جهت‌گیری‌های ق.ح.پ.ن.ر و نیز برطبق موافقتنامه تریپس و رویه بسیاری از کشورها و نیز شورای اروپایی اختراع، بحث بر سر اختراع بودن این محصول بیهوده خواهد بود. مضافاً بر اینکه با بررسی قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب سال ۱۳۱۰ و قانون اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری که جهت اصلاح قانون مذکور در سال ۱۳۸۶ به تصویب رسید، به نارسایی‌های این قوانین در حمایت از حقوق نرم‌افزارهای رایانه‌ای در خواهیم یافت.

قانونگذار در ق.ح.پ.ن.ر نرم‌افزارها را در زمره آثار ادبی می‌داند مگر آنکه شروط مقرر در قانون اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری که عبارتند از: تازگی، کاربرد صنعتی و ابتکاری بودن را داشته باشد که در این صورت نرم‌افزار را نوعی اختراع می‌شناسد. بنابراین اصل بر غیراختراعی بودن نرم‌افزار و استثنا بر اختراعی بودن آن است.

۲-۳. قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۷۹

اختلاطی از دو نظام حق اختراع و حق نشر

نقص و نارسایی قوانین موجود در عرصه حقوق مالکیت فکری به سبب ماهیت ویژه نرم‌افزارهای رایانه‌ای و عدم مطابقت کامل آنها با اختراعات و آثار ادبی از یک‌سو و امکان تکثیر آسان و پرسرعت این محصولات و به تبع آن خسارات عظیم وارده بر تولیدکنندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ها لزوم تصویب قانونی در این حوزه با محوریت نرم‌افزار را بیش از پیش روشن ساخت. در این راستا گروهی تحت عنوان گروه بررسی حقوق مؤلفین نرم‌افزارهای رایانه‌ای در شورای عالی انفورماتیک تشکیل شد. این گروه با برخورداری از متخصصین در حوزه‌های مختلف امور رایانه و همچنین حقوق‌دانان مجرب و بالاخص با استفاده از دستاوردهای دیگر کشورها کار خود را در سال ۱۳۷۰ آغاز کرد و پس از چندین سال تلاش و تحقیق و تتبع پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در مجلس مطرح شد و در دی‌ماه سال ۱۳۷۹ به تصویب رسید. این قانون مشتمل بر ۱۷ ماده است که آیین‌نامه مربوط به مواد (۲) و (۱۷) آن در تیرماه سال ۱۳۸۳ از تصویب هیئت وزرا گذشت. این قانون با پیش‌بینی اعمال دو نظام مالکیت فکری و به‌کارگیری

آنها حسب مورد صرفنظر از اشکالات ساختاری راهکار نوینی جهت حمایت همه‌جانبه از نرم‌افزارهای رایانه‌ای ارائه می‌دهد.

۱-۳-۲. آثار تحت حمایت

براساس تفسیر ماده (۲) می‌توان آثار تحت حمایت این قانون را به دو دسته نرم‌افزارهای اختراعی و نرم‌افزارها غیراختراعی تقسیم‌بندی کرد که هر یک در صورت وجود شرایطی که مقنن تعیین کرده است تحت حمایت این قانون قرار می‌گیرند.

برطبق مواد (۲۶)، (۲۷) و (۳۷) قانون ثبت علائم و اختراعات و ماده (۲) از قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری محصولی اختراع شناخته می‌شود که جدید، ابتکاری (معمول و بدیهی نباشد) و دارای کاربرد صنعتی باشد. براین اساس چنانچه نرم‌افزارها از این شروط برخوردار باشند اختراع شناخته می‌شوند و سایر نرم‌افزارها نیز برای آنکه مورد حمایت قانون قرار گیرند بجز شرط کاربرد صنعتی باید تازگی داشته و نوعی ابتکار جدید محسوب شوند. افزون بر شرایط فوق برطبق ماده (۱۱) از قانون (ح.ج.پ.ن.ر) نرم‌افزارها در صورتی تحت حمایت این قانون قرار می‌گیرند که مخالف اخلاق اسلامی عفت عمومی و سلامت شخصیت کودکان و نوجوانان نباشد. تولید و توزیع برای نخستین بار در ایران شرط دیگری است که برطبق ماده (۱۶) قانون نرم‌افزارها را مشمول حمایت از این قانون می‌کند.

۲-۳-۲. حقوق مادی تحت حمایت

برطبق بخش نخست ماده (۱) ق.ح.ج.پ.ن.ر، حق نشر، عرضه، اجرا و بهره‌برداری اثر از اقسام حقوق مادی است. درواقع پدیدآورنده در چارچوب این حقوق از حاصل ذوق و اندیشه خود جهت کسب منافع مادی بهره‌برداری می‌کند. این حقوق قابل واگذاری به غیر بوده که در برخی موارد از جمله شرایطی که اثر تحت حمایت نرم‌افزار باشد، به دلایلی که بعداً به تفصیل به آن خواهیم پرداخت موقتی خواهد بود.

۳-۳-۲. حقوق معنوی تحت حمایت

پدیدآورنده یک اثر فکری افزون بر حقوق مادی از حقوق و مزایای غیرمادی نیز برخوردار است که در ماده (۱) از قانون و در کنار حقوق مادی به آنها اشاره شده است. این حقوق غیرقابل انتقال و دائمی‌اند. حق انتساب اثر به پدیدآورنده و حق ایجاد تغییر در اثر و ارائه دیدگاه‌های مخالف آنچه در گذشته بیان شده است (جرح و تعدیل در اثر)، حق افشا، حق سلطه و... از جمله حقوق معنوی پدیدآورندگان به‌شمار می‌رود.

فصل سوم - نقد قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای و آیین‌نامه اجرایی

هرچند تصویب ق.ح.پ.ن.ر به سبب تمرکز ویژه این قانون بر حمایت از حقوق نرم‌افزارها و پدیدآورندگان آنها به بسیاری از کشمکش‌ها و نیز دعاوی مطرح در این خصوص پایان داد، اما اشتباهات و برخی نواقص موجود در این قانون فرآیند حمایت را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است، در ذیل مختصراً به این ایرادات و نواقص اشاره می‌شود:

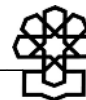
۱. ارائه مفاهیم مبهمی نظیر نحوه تدوین و ارائه داده‌ها، نرم‌افزارهای مکمل، واسط و نسخه‌های پشتیبانی برطبق جمله دوم از ماده (۱) ق.ح.پ.ن.ر نحوه تدوین و ارائه داده‌ها در محیط قابل پردازش رایانه‌ای نیز مشمول احکام نرم‌افزار خواهد بود، اما تعریف روشنی از این عبارت ارائه نشده است. ظاهراً منظور قانونگذار از به‌کارگیری این عبارت حمایت از پایگاه دادگان است. روشن است حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار و مجازات ناقضین این حقوق، مستلزم آن است که قانون صراحتاً و بدون هیچ ابهامی از این آثار حمایت به‌عمل آورده باشد. حال آنکه به‌کارگیری عبارت مبهم «نحوه تدوین و ارائه داده‌ها» و عدم به‌کارگیری اصطلاح رایج و شناخته شده پایگاه داده، حمایت از این حقوق را با چالش‌های بسیاری مواجه ساخته است. از این گذشته به سبب ویژگی‌های خاص پایگاه دادگان پرداختن به این آثار در فصلی جداگانه از این قانون، تبیین دلایل حمایت و بخش‌های مورد حمایت، مدت حمایت در صورت انتشار و عدم انتشار و...^۱ جهت حمایت همه‌جانبه از آنها ضرورت خواهد داشت.

ماده (۴) مقرر می‌کند: حقوق ناشی از آن بخشی از نرم‌افزاری که به‌واسطه نرم‌افزار دیگری پدید می‌آیند متعلق به نرم‌افزارهای واسط نیست و پس از این ماده مقنن در ماده (۵) اشعار می‌دارد: پدیدآوردن نرم‌افزارهای مکمل و سازگار با دیگر نرم‌افزارها با رعایت حقوق مادی نرم‌افزار اولیه مجاز خواهد بود.

از تفسیر ماده (۴) چنین برمی‌آید که چنانچه نرم‌افزاری که به‌واسطه نرم‌افزار دیگر پدید آمده، نسبت به نرم‌افزار واسط نوعی نوآوری و ابداع را به همراه داشته باشد حقوق مادی ناشی از نرم‌افزار جدید به پدیدآورنده نرم‌افزار اخیر تعلق دارد و نه نرم‌افزار واسط.^۲ در این ماده منظور مقنن از نرم‌افزارهای واسط دقیقاً مشخص نیست. آیا منظور قانونگذار همان نرم‌افزارهای اولیه مذکور در ماده (۵) است؟ اگر چنین است چرا مقنن از واژه نرم‌افزار واسط به‌جای

۱. محمدحسن دزیانی، جرائم ناقض کپی‌رایت در فضای سایبر، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی شورای عالی انفورماتیک کشور، ص ۱۳۴.

۲. محسن صادقی، حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ص ۸۲.

نرم افزار اولیه استفاده کرده است؟ و اگر منظور مقنن از نرم افزارهای واسط چیزی بجز نرم افزار اولیه است، آیا برای جلوگیری از بروز چنین ابهاماتی ارائه تعریفی از این نوع، ضرورت نداشت؟
عدم ارائه تعریفی از نرم افزارهای مکمل و سازگار در این قانون، نیز منجر به عدم درک صحیحی از ماده (۵) و بروز چالش‌های بسیاری جهت حل و فصل دعاوی مطروحه در این خصوص شده است.

۲. عدم وضوح تعاریف و ویژگی‌ها و حدود حقوق معنوی و مادی و عدم طبقه‌بندی آن در بخشی جداگانه

همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد، پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای نظیر دیگر آثار فکری از حقوق معنوی و مادی نسبت به آثار خود برخوردارند. این دو نوع حق نه تنها در ق.ح.پ.ن.ر، بلکه در هیچ‌یک از قوانین مربوط به مالکیت فکری تعریف نشده، بلکه به ذکر مصادیق آن هم به‌گونه‌ای ناقص بسنده شده است.

ماده (۱) مقرر می‌کند: حق نشر، عرضه، اجرا و حق بهره‌برداری مادی و معنوی نرم افزارهای رایانه‌ای متعلق به پدیدآورنده آن است. مدت حقوق مادی ۳۰ سال از تاریخ پدیدآوردن نرم افزار و مدت حقوق معنوی نامحدود است.

براساس این ماده مقنن، حقوق معنوی را مورد حمایت قرار داده و صرفاً به یکی از ویژگی‌های این حقوق یعنی دائمی بودن اشاره می‌کند و سخنی از غیرقابل انتقال بودن حقوق مذکور به میان نمی‌آورد. از این گذشته، قانونگذار صرفاً به یکی از اقسام حقوق معنوی (انتساب اثر به پدیدآورنده) که از منطبق بند «الف» از ماده^۱ (۶) برمی‌آید اشاره می‌کند. حال آنکه حقوق معنوی پدیدآورندگان صرفاً به این قسم از حقوق معنوی محدود نمی‌شود و حق انتشار اولیه و حرمت اثر در برابر تغییرات و... را نیز دربرمی‌گیرد که مقنن باید در راستای حمایت همه‌جانبه از پدیدآورندگان در قالب موادی از این قانون، به آنها اشاره می‌کرد.

از این گذشته در قسمت نخست از این ماده از حق نشر، عرضه، اجرا و بهره‌برداری به منزله اقسام حقوق مادی یاد می‌کند و حق تکثیر اثر را به‌عنوان یکی از انواع حقوق مادی پدیدآورندگان آثار نرم افزار، مورد شناسایی قرار نمی‌دهد.

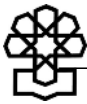
افزون بر این نظر به اهمیت این حقوق بهتر بود مقنن در فصلی مجزا تحت عنوان حقوق پدیدآورنده به تفکیک به این حقوق می‌پرداخت.

۳. پرداخت ناقص به مستثنیات حقوق مادی

برطبق ماده (۷) از این قانون: «تهیه نسخه‌های پشتیبان و همچنین تکثیر نرم‌افزاری که به طریق

۱. ماده (۶) - پدیدآوردن نرم‌افزارها ممکن است ناشی از استخدام و یا قرارداد باشد. در این صورت:

الف) باید نام پدیدآورنده توسط متقاضی ثبت به مراجع یاد شده در این قانون به‌منظور صدور گواهی ثبت اعلام شود.

مجاز برای استفاده شخصی تهیه شده است، چنانچه به‌طور همزمان مورد استفاده قرار نگیرد (بلامانع است). این ماده تنها ماده‌ای است که به مستثنیات حقوق مادی اشاره می‌کند. حال آنکه همان‌گونه که پیش از این نیز به آن اشاره شد مفاد گوناگونی در قانون ح.ج.م.م.ه به این امر اختصاص یافته است. مواردی همچون «قوانین و مقررات، استفاده برای نقد، استفاده در مواقع ضرورت، استفاده برای منافع عمومی و...» از جمله مستثنیات حقوق مادی به‌شمار می‌رود که قانونگذار به آنها نپرداخته است.^۱

۴. عدم تعریف جامع از موارد نقض حقوق مربوط به نرم‌افزار و مصادیق آن و عدم تبیین ضمانت‌های اجرایی به تفکیک نقض موارد

حمایت همه‌جانبه از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار مستلزم آن است که مصادیق نقض این حقوق در قانون، مشخص شده و مجازات هر یک به تفکیک شمرده شده باشد. یکی از آثار چنین رویکردی آگاهی ناقضین این حقوق از مکافات اعمال مجرمانه خود و ماهیت پیشگیرانه آن است. در این خصوص جرائمی نظیر توزیع، تکثیر، دانلود و خرید و فروش غیرمجاز نرم‌افزار در فضای سایبر، گونه‌های مختلف جرائم نقض‌کننده حقوق پایگاه دادگان، نقض حقوق بخشی از نرم‌افزار در نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای، انتشار و توزیع آثاری که حقوق آنها نقض شده است و مواردی از این دست به منزله مصادیق نقض حقوق نرم‌افزارهای رایانه‌ای قلمداد می‌شود که قانونگذار نسبت به احصای آنها بی‌توجه بوده است.

۵. عدم شناسایی نقض حقوق نرم‌افزار از سوی اشخاص حقوقی

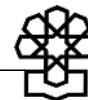
مقنن در تبصره «۱» ماده (۳) قانون ح.ج.پ.ن.ر اشعار می‌دارد: خسارت شاکی خصوصی از اموال مرتکب جبران می‌شود حال آنکه چگونگی جبران خسارت را در شرایطی که ناقض حقوق نرم‌افزار رایانه‌ای شخص حقوقی باشد، مشخص نکرده است. در چنین حالتی ممکن است خسارات وارده جبران نشود که این امر با اصل لزوم جبران خسارت منافات خواهد داشت.

از دیگر سو چنین نقصی در قانون ممکن است «اشخاص حقیقی را ترغیب نماید تا در پوشش اشخاص حقوقی حقوق مادی و معنوی دیگران را جمع به نرم‌افزار را نقض کنند و از مجازات بگریزند».^۲

این درحالی است که قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان با اینکه ده‌ها سال پیش از قانون ح.ج.پ.ن.ر به تصویب رسیده این امر را به تفصیل مورد توجه قرار داده است!

۱. بهبهانی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۲. ستار زرکام، شرکت تحقیقات و توسعه صادرات نرم‌افزار، بررسی توافقنامه‌ها، اصول کاری سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) و مقایسه قوانین و مقررات ایران با کنوانسیون‌های بین‌المللی.

مقنن در ماده (۲۸) این قانون مقرر می‌کند: هرگاه متخلف از این قانون، شخص حقوقی باشد، علاوه بر تعقیب جزایی، شخص حقیقی مسئول که جرم ناشی از تصمیم او باشد، خسارات شاکی خصوصی از اموال شخص حقوقی جبران خواهد شد در صورتی که اموال شخص حقوقی به تنهایی تکافو نکند مابه‌التفاوت از اموال مرتکب جبران می‌شود.

شایان ذکر است ماده (۱۹) از قانون جرائم رایانه‌ای مسئولیت کیفری ناشی از نقض حقوق مذکور را در شرایطی که ناقض حقوق نرم‌افزار شخص حقوقی باشد مورد پیش‌بینی قرار داده است.^۱

۶. عدم تناسب ضمانت اجراهای در نظر گرفته با مقتضیات زمانی

ماده (۱۳) ق.ح.پ.ن.ر مقرر می‌کند: «هرکس حقوق مورد حمایت این قانون را نقض نماید، علاوه بر جبران خسارت به حبس از ۹۱ روز تا ۶ ماه و جزای نقدی از ۱۰ میلیون تا ۵۰ میلیون ریال محکوم می‌گردد».

همان‌گونه که از متن این ماده برمی‌آید مقنن در قانون ۷۹ ضمانت اجرای به مراتب کمتری را نسبت به ضمانت اجرای تعیین شده در قانون ح.ح.م.م.ه مصوب سال ۱۳۴۸^۲ مقرر داشته است. هرچند چنین رویکردی در راستای حبس‌زدایی از قوانین جزایی اتخاذ شده است، اما در شرایط کنونی و نظر به وضعیت اسفبار روند حمایت از حقوق نرم‌افزارهای رایانه‌ای در پیشگیری از وقوع جرم چندان مؤثر به نظر نمی‌رسد. دلیل این امر را نخست باید در ماهیت نرم‌افزارهای رایانه‌ای و سهولت و سرعت تکثیر و نسخه‌برداری از آنها و همچنین مقدار ناچیز جزای نقدی تعیین شده در این قانون به نسبت عوایدی جستجو کرد که از قبل نقض این حقوق حاصل می‌آید.

۷. عدم حمایت از حقوق نرم‌افزارهایی که برای نخستین بار در ایران توزیع و تولید نشده‌اند

مقنن در ماده (۱۶)^۳ قانون صرفاً نرم‌افزارهایی که برای نخستین بار در ایران هم تولید و هم توزیع شده‌اند را تحت حمایت قرار داده و بدین ترتیب نرم‌افزارهای خارجی را از دایره حمایت خود خارج می‌کند. چنین رویکردی از این دیدگاه سرچشمه می‌گیرد که حمایت از نرم‌افزارهای خارجی و پیوستن به کنوانسیون بین‌المللی در این زمینه مانع بزرگی در مسیر رشد و توسعه کشور خواهد

۱. ماده (۱۹) - در موارد زیر چنانچه جرائم رایانه‌ای به نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود:

الف) هرگاه مدیر شخص حقوقی مرتکب جرم رایانه‌ای شود،

ب) هرگاه مدیر شخص حقوقی دستور ارتکاب جرم رایانه‌ای را صادر و جرم به وقوع بپیوندد،

ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با اطلاع مدیر یا در اثر عدم نظارت وی مرتکب جرم رایانه‌ای شود،

ه) هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم رایانه‌ای اختصاص یافته باشد.

۲. هرکس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده بدون اجازه او یا عالملاً عامداً به نام شخص دیگری غیر از پدیدآورنده نشر یا پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از ۶ ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد.

۳. حقوق مذکور در ماده (۱) در صورتی مورد حمایت این قانون خواهد بود که موضوع برای نخستین بار در ایران تولید و توزیع شده باشد.

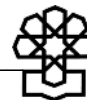
بود زیرا بر مبنای چنین حمایتی کشور متحمل هزینه‌های هنگفتی برای خرید نسخه‌های اصلی نرم‌افزارها و پرداخت حق امتیازهای مقرر خواهد شد. چنین دیدگاهی از چند منظر قابل نقد است: نخست آنکه جهانی شدن و تحولات تجاری در سطح بین‌المللی خواه ناخواه ایران را در آینده‌ای نزدیک مجبور به پذیرش موافقتنامه‌های بین‌المللی در این خصوص خواهد کرد. پس بهتر است با فرهنگ‌سازی در این خصوص و اصلاح قوانین موجود در این زمینه از جمله این ماده زمینه را برای پذیرش چنین تغییراتی فراهم سازیم، البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که فرهنگ‌سازی و ایجاد روحیه حمایت از دستاوردهای علمی نرم‌افزاری در کشور ملزوماتی را نیز می‌طلبد که دولت و مجلس محترم با تشریک‌مساعی در این خصوص می‌توانند به نتایج مطلوب دست یابند. ممنوعیت استفاده از نرم‌افزارهای کپی در سازمان‌های دولتی در وهله نخست و سازمان‌های غیردولتی یکی از این راهکارهاست که البته مستلزم حمایت مالی کافی خواهد بود.

در ثانی چنین رویکردی منجر خواهد شد که کشور از حمایت‌های بین‌المللی و چندجانبه در سطح جهانی محروم مانده که البته این امر نه به نفع تولیدکننده است و نه به نفع مصرف‌کننده. زیرا از یکسو از دستاوردهای علمی تولیدکنندگان داخلی نیز در خارج از مرزها حمایت نخواهد شد و از سوی دیگر کشور به بازاری برای تولیدات فاقد کیفیت و تقلبی تبدیل خواهد شد.

از این گذشته در این ماده یک ایراد شکلی نیز دیده می‌شود. مقنن در این ماده حقوق مذکور در ماده (۱) را برای نرم‌افزارهای خارجی لازم‌الرعا می‌داند حال آنکه حقوق مندرج در ماده (۱) اعم است از حقوق مادی و معنوی. پرسش این است که آیا حقیقتاً منظور مقنن از این عبارت عدم حمایت از حقوق مادی و معنوی بوده است؟ چنین رویکردی از سوی قانونگذار بعید به نظر می‌رسد. زیرا همان‌گونه که اشاره شد علل عدم حمایت از نرم‌افزارهای خارجی منافع مالی احتمالی است که از این رهگذر به دست خواهد آمد و عدم شناسایی حقوق معنوی برای مقنن نه تنها هیچ منفعتی را به همراه نخواهد داشت، بلکه عملی غیراخلاقی نیز به شمار می‌رود. از این رو چنین ایرادی ایراد شکلی به شمار می‌رود که برای جلوگیری از بروز ابهام در این خصوص باید اصلاح شود.

۸. درهم آمیختگی دو نظام حق نشر و حق اختراع و عدم قرار دادن آنها در فصول جداگانه

همان‌گونه که پیشتر دیدیم قانون ح.ج.پ.ن.ر دو نوع نظام حمایتی را برای آثار نرم‌افزاری پیش‌بینی کرده است. نظام حمایتی حق نشر و حق اختراع. نظر به ماهیت نرم‌افزارهای رایانه‌ای که نمی‌توان آنها را به‌طور کامل تحت حمایت یکی از این نظام‌های حقوقی دانست. مقنن با اتخاذ چنین شیوه‌ای درصدد برآمده است تا حتی‌الامکان کلیه حقوق و نیز گونه‌های مختلف نرم‌افزارهای رایانه‌ای تحت شمول خود قرار داده و از آنها حمایت کند. با این همه چنین رویکردی چنانچه به صورت نظام‌مند و دقیق و در قالب فصولی جداگانه دنبال شود خالی از اشکال به نظر می‌رسد.

دو نظام حق اختراع و حق نشر تفاوت‌های بنیادین با یکدیگر دارند که در این میان می‌توان به پروسه ثبت، مدت حمایت و شیوه‌های حمایتی اشاره کرد، اما آنچه به آشفتگی‌ها و ابهامات موجود در قانون دامن می‌زند، مشخصاً رویه مقنن در حمایت از نرم‌افزارها در قالب این دو نظام نیست، بلکه عدم تفکیک این دو نظام در دو فصل جداگانه و نپرداختن به جزئیاتی همچون مدت حمایت، مکانیسم‌های حمایتی و توجه به ویژگی‌های خاص هریک از دو نظام است.

قانونگذار در ماده (۲) مقرر می‌کند که در صورت برخورداری از نرم‌افزارها از شروط مقرر در قانون ثبت نظام اختراع شناخته می‌شود حال آنکه مشخص نکرده که آیا مواد بعدی هم درخصوص نرم‌افزارهای اختراعی و هم درخصوص دیگر نرم‌افزارها قابل اعمال است یا خیر؟

۹. لزوم ثبت اثر و تأییدیه فنی (جهت حمایت از نرم‌افزار)

ماده (۸) ق.ح.پ.ن.ر مقرر می‌کند: «ثبت نرم‌افزارهای موضوع مواد (۱) و (۲) قانون پس از صدور تأییدیه فنی توسط شورای عالی انفورماتیک حسب مورد توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و یا مرجع ثبت شرکت‌ها انجام می‌پذیرد» براساس ماده (۹) نیز دعوای نقض حقوق مورد حمایت این قانون در صورتی در مراجع قضایی مسموع است که پیش از اقامه دعوی تأییدیه فنی یاد شده در ماده (۸) این قانون صادر شده باشد. در مورد حق اختراع، علاوه بر تأییدیه مزبور، تقاضای ثبت نیز باید به مرجع ذیربط تسلیم شود.

ماده (۱۰) نیز اشعار می‌دارد: «برای صدور تأیید فنی موضوع ماده (۸) در مورد نرم‌افزارهایی که پدیدآورنده آن مدعی اختراع بودن آن است، کمیته‌ای به نام کمیته حق اختراع زیر نظر شورای عالی انفورماتیک کشور تشکیل شود».

مفاد این سه ماده از چند جهت قابل تأمل و نیز انتقادند که به تفکیک به آن اشاره می‌شود: نخست آنکه هرچند قانونگذار در این قانون ثبت را شرط حمایت از حقوق یاد شده، نمی‌داند (قسمت اخیر ماده (۱))، اما در قسمت اخیر ماده (۹) تسلیم تأیید فنی را برای نرم‌افزارهای غیراختراعی و تقاضای ثبت را علاوه بر تأییدیه فنی برای نرم‌افزارهای اختراعی شرط استماع دعوای مطروح در این خصوص در مراجع قضایی می‌داند.

به نظر می‌رسد چنین رویکردی نظر به امکان تکثیر آسان و سریع آثار نرم‌افزاری، فرآیند حمایت از حقوق پدیدآورندگان این آثار را با مشکل مواجه ساخته است. زیرا ممکن است در مدت‌زمان میان پیدایش اثر و صدور تأییدیه فنی و ثبت آن حقوق مذکور مورد تعدی قرار گیرد شاید بهتر بود مقنن تا تکمیل فرآیند ثبت و اخذ تأییدیه فنی، ترتیباتی را معین می‌کرد که به صرف اثبات رابطه مالکیت میان اثر و پدیدآورنده آن دعوای مطرح شده در این خصوص قابلیت استماع را در دادگاه داشته باشد.

از دیگر سو همان‌گونه که از منطق ماده (۱۰) برمی‌آید کمیته حق اختراع مسئول آن است که نرم‌افزارهایی را که پدیدآورنده آن مدعی اختراعی بودن آنهاست به لحاظ برخورداری از شروط مقرر در ماده (۲) که قانونگذار اختراعی بودن نرم‌افزارها را منوط به تحقق آنها دانسته، مورد ارزیابی قرار دهند.

شناسایی چنین کمیته‌ای ناظر بر این امر است که چنین فرآیندی، فنی و تخصصی است که اضافه فنی در عبارت تأییدیه فنی نیز گواهی بر این مدعا خواهد بود.

اما به نظر می‌رسد که صدور تأییدیه فنی برای سایر نرم‌افزارها از یک‌سو و شناسایی شورای عالی انفورماتیک به‌عنوان نهادی تخصصی که باید ابتکاری بودن یا نبودن آنها را مورد ارزیابی قرار می‌دهد، خالی از اشکال نباشد. از آنجایی که این گروه از نرم‌افزارها در زمره آثار ادبی و هنری قرار می‌گیرند بررسی فنی آنها قابل توجیه نخواهد بود «چراکه قضاوت در مورد هنری، ذوقی و ابتکاری بودن آنها در صلاحیت جامعه است. زمانی که یک رمان منتشر می‌شود، نشانه‌ای از خلاقیت ذهنی و روحی مؤلف آن را می‌بینیم و اثری که بر ذهن خوانندگان می‌گذارد به تعداد منتقدین «ممکن است متفاوت و متناقض باشد. بدین ترتیب کنکاش در محدوده‌ای به‌قدر استعدادهای بشری با هیچ امکانی نه مقدور است و نه لازم مگر در موقع شاکی خصوصی و ادعای دینفع»^۱.

- نقد آیین‌نامه

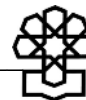
آیین‌نامه قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در راستای اجرای مواد (۲) و (۱۷) قانون مذکور در تیرماه سال ۱۳۸۳ از تصویب هیئت وزیران گذشت. در ادامه به مهمترین چالش موجود در آیین‌نامه مذکور یعنی نحوه تشکیل نظام صنفی رایانه‌ای و موضوعات مرتبط با آن اشاره خواهد شد:

- تشکیلات نظام صنفی رایانه‌ای

ماده (۱۲) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای درخصوص تشکیل نظام صنفی رایانه‌ای اشعار می‌دارد: «به‌منظور حمایت عملی از حقوق یاد شده در این قانون، نظم‌بخشی و سازماندهی فعالیت‌های تجاری رایانه‌ای مجاز، نظام صنفی رایانه‌ای توسط اعضای صنف یاد شده تحت نظارت شورا به‌وجود خواهد آمد و برطبق ماده (۱۷) نحوه تشکیل نظام صنفی مذکور را، به آیین‌نامه ارجاعی مصوب هیئت وزیران تعیین خواهد کرد».

در این راستا مواد (۳۲) تا (۶۹) آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت از نرم‌افزارهای رایانه‌ای به موضوع نظام صنفی رایانه‌ای اختصاص یافته است. اگرچه همانطور که از متن ماده مذکور برمی‌آید

۱. سیامک قاجار، نقدی بر قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار.

هدف از تأسیس نظام حمایت از حقوق مذکور در قانون ح.ب.ن.ر بوده است، اما این هدف تاکنون نه تنها به سبب اشکالات ماهوی و شکلی فراوان در آیین‌نامه به‌طور کامل و جامع محقق نشده است، بلکه چنین ایراداتی مشکلات بسیاری را در چارچوب این نظام پدید آورده است.

پیش از بحث پیرامون ایرادات مذکور ذکر این نکته ضروری به‌نظر می‌رسد که پیش‌بینی چنین نظام عام و گسترده‌ای که کلیه ابعاد رایانه را دربر می‌گیرد در قالب این قانون که به‌طور اخص جهت حمایت از نرم‌افزار به تصویب رسیده است، قابل انتقاد خواهد بود.

از این گذشته چنین تشکیلات عریض و طویلی که تبیین و تشریح آن ۳۷ ماده از آیین‌نامه را به‌خود اختصاص داده است از زمان تأسیس آن تا امروز نه‌تنها به حل‌وفصل چالش‌های موجود در روند حمایت از حقوق یاد شده در قانون، کمک چندانی نکرده است بلکه در پیچیده‌تر شدن هرچه بیشتر فرآیندهای حمایتی و بروز اختلاف در درون تشکیلات سهم عمده‌ای داشته است.

افزون بر این در آیین‌نامه نه‌تنها به نرم‌افزار به‌طور خاص پرداخته نشده حتی در هنگام بیان تخلفات انتظامی عدم رعایت کپی‌رایت یک عضو توسط اعضای دیگر را به‌عنوان تخلف مورد شناسایی قرار نداده است. یکی دیگر از مهمترین انتقادهای وارده بر این نظام، به نحوه تعیین رئیس این تشکیلات که برطبق ماده (۶۶) آیین‌نامه که با پیشنهاد اعضا به رئیس‌جمهور تعیین می‌شود برمی‌گردد زیرا این تشکیلات نظیر دیگر نظام‌های صنفی از استقلال نسبی برخوردار بوده و در شمار نهادهای غیرحکومتی قرار می‌گیرند از این رو تعیین رئیس آن از سوی رئیس‌جمهور توجیه قابل قبولی نخواهد داشت.^۱

فصل چهارم - بررسی تطبیقی قوانین و مقررات بین‌المللی

۴-۱. پیشینه حقوقی مالکیت فکری در نظام بین‌المللی

نخستین قانون حقوق مؤلف متعلق به انگلستان است که در سال ۱۷۱۰ از سوی پارلمان این کشور به تصویب رسید. از آن پس دیگر کشورها نیز با عنایت به منافع حاصله از شناسایی حق مؤلف در راستای نظام‌مند کردن هرچه بیشتر تولید و توزیع آثار فکری به تصویب قوانین مقتضی در این حوزه مبادرت ورزید. نظر به آنکه روند تصویب این قوانین در سطوح ملی آثار فکری را صرفاً در چارچوب کشورها مورد حمایت قرار می‌داد کشورهای مختلف درصدد برآمدند که در قالب موافقتنامه‌های بین‌المللی ترتیباتی را فراهم کنند که آثار فکری آنها در خارج از مرزهای ملی نیز مورد حمایت قرار گیرند. در ادامه به بعضی از مهمترین کنوانسیون‌های بین‌المللی در زمینه آثار

۱. نقدی بر آیین‌نامه قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه در بخش مربوط به تشکیل نظام صنفی، همکاران سیستم.

ادبی و هنری و برخی از وجوه تشابه و افتراق قواعد حاکم بر ق.ح.پ.ن.ر با کنوانسیون‌های مذکور اشاره خواهد شد.

۱-۱-۴. کنوانسیون برن مصوب سال ۱۸۸۶

کنوانسیون برن نخستین توافق بین‌المللی در زمینه حق مؤلف است که در سپتامبر ۱۸۸۶ در شهر برن سوئیس منعقد شد و سازمان جهانی مالکیت فکری مسئولیت اجرای آن را برعهده دارد. کنوانسیون مذکور تا به حال چندین بار اصلاح شده است و طیف بسیار وسیعی از موضوعات مرتبط با آثار ادبی و هنری را دربر می‌گیرد که در این میان می‌توان به حقوق مادی و معنوی آثار تحت حمایت، مدت‌زمان حمایت از این حقوق، مقررات خاص کشورهای درحال توسعه، مستثنیات حقوق مادی و... اشاره کرد.

۲-۱-۴. موافقتنامه تریپس^۱ مصوب سال ۱۹۹۴

این موافقتنامه به‌عنوان بخشی از مذاکرات گات (سازمان تجارت جهانی کنونی) منعقد شد. این موافقتنامه که به موضوعاتی در حیطه حقوق مالکیت فکری از جمله حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی آن، حق اختراع، طرح‌های صنعتی و... پرداخته است کشورهای عضو را ملزم می‌سازد که از مواد (۱) تا (۲۰) آخرین نسخه اصلاح شده کنوانسیون برن (اصلاحیه پاریس مصوب سال ۱۹۷۱) متابعت کنند و در قوانین داخلی خود برنامه‌های رایانه‌ای را به منزله نوعی اثر ادبی تحت نظام حمایت کنوانسیون برن قرار دهند.

۳-۱-۴. عهدنامه سازمان جهانی مالکیت فکری در خصوص حق تألیف ۱۹۹۶

این کنوانسیون در سال ۱۹۹۶ در شهر ژنو سوئیس منعقد شد. در این کنوانسیون نیز برنامه‌های رایانه‌ای به‌عنوان آثار ادبی تحت حمایت قرار می‌گیرند. شایان ذکر است این کنوانسیون صرفاً تأییدی بر قواعد مندرج در دو کنوانسیون برن و تریپس به‌شمار می‌رود.

۲-۴. مقایسه قوانین و مقررات ایران با کنوانسیون‌های بین‌المللی

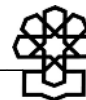
در این بخش به برخی از وجوه افتراق و اشتراک کنوانسیون‌های بین‌المللی و ق.ح.پ.ن.ر اشاره می‌شود.

۱-۲-۴. حقوق تحت حمایت

۱-۱-۲-۴. حقوق مادی تحت حمایت

برطبق ماده (۱) ق.ح.پ.ن.ر قانونگذار حق نشر، عرضه، اجرا و حق بهره‌برداری مادی و معنوی

1. Agreements on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

اثر را به رسمیت می‌شناسد کنوانسیون برن نیز در مواد (۸، ۹، ۱۱ و ۲۱) خود حق تکثیر، حق ترجمه، حق تطبیق از حقوق مادی و انحصاری پدیدآورنده می‌داند.

۲-۱-۲-۴. حقوق معنوی تحت حمایت

مقنن در ق.ح.پ.نرم‌افزارهای رایانه‌ای، در کنار حقوق مادی حقوق معنوی را نیز مورد شناسایی قرار می‌دهد و در همین ماده به یکی از ویژگی‌های آن یعنی نامحدود بودن اشاره می‌کند چنین رویه‌ای با ماده (۶) کنوانسیون برن و نیز موافقتنامه‌های وایپو و تریپس که حمایت از حقوق معنوی را مورد تأکید قرار می‌دهند مطابقت دارد.

۲-۲-۴. مدت حمایت از آثار ادبی و هنری

مقنن در ماده (۱) ق.ح.پ.ن.ر مدت حمایت مادی از یک اثر را ۳۰ سال پس از پیدایش آن می‌داند حال آنکه در کنوانسیون برن مدت حمایت - از آثار ادبی ۵۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده است. البته به نظر می‌رسد انتخاب چنین مدت‌زمان کوتاهی برای حمایت از آثار نرم‌افزاری با توجه به ماهیت آثار نرم‌افزاری و نیز با توجه به رشد و پیشرفت‌های پرشتاب صورت گرفته در این عرصه قابل توجیه خواهد بود، البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که حکم کنوانسیون برن در این خصوص ناظر بر آثار ادبی و هنری است و بعید به نظر می‌رسد نظر به قدمت این کنوانسیون، قانونگذار این حکم را با در نظر گرفتن ماهیت و شرایط آثار نرم‌افزاری در نظر گرفته باشد.

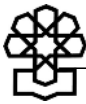
۲-۳-۴. شرط حمایت از حقوق مادی

قانون ح.ح.پ.ن.ر در ماده (۱۶) تنها از حقوق آن‌دسته از نرم‌افزارهایی حمایت می‌کند که برای نخستین بار در ایران تولید و توزیع شده‌اند حمایت می‌کند که بنا بر دلایلی که پیش از این ذکر شد چنین حکمی یکی از مهمترین ایرادات وارده بر این قانون به‌شمار می‌رود. این درحالی است که براساس ماده (۵) کنوانسیون برن پدیدآورندگان در محدوده حقوق مورد حمایت این کنوانسیون علاوه بر کشورهای مبدأ اثر در کشورهای عضو کنوانسیون نیز از همان حقوقی برخوردارند که قوانین ملی برای اتباع آن کشور می‌شناسند و یا در آینده خواهند شناخت.

از این گذشته کنوانسیون تریپس و وایپو نیز که اعضای خود را ملزم به متابعت از قواعد حاکم بر کنوانسیون برن می‌سازد، حمایت از آثار خارجی را در هریک مورد تأیید قرار می‌دهند.

۲-۴-۴. ضمانت‌های اجرایی

درحالی که مقنن در ماده (۱۳) خود ضمانت‌های اجرایی را به دو دسته ضمانت اجرایی کیفری و مدنی تقسیم‌بندی می‌کند موافقتنامه تریپس صرفاً بر ضمانت‌های اجرایی حقوقی را مورد تأیید قرار می‌دهد و کنوانسیون برن نیز بجز در برخی موارد اتخاذ چنین تدابیری را برعهده اعضا نهاده است.

نتیجه‌گیری

حمایت همه‌جانبه از حقوق نرم‌افزارهای رایانه‌ای به منزله بارزترین نمود سرمایه‌های فکری در دنیای امروز، ضامن شکوفایی این محصول و پیشرفت‌ها و منافع خواهد بود که از این رهگذر عاید اقتصاد کشور می‌شود. بر این مبنا قانون پنجم توسعه کشور با نگاه ویژه به نرم‌افزار حمایت همه‌جانبه از فعالان این بخش را جهت بسط صنعت فناوری اطلاعات و نیز ارتقای سطح سواد اطلاعاتی و افزایش بهره‌وری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ضروری دانسته است.^۱ تحقق این مهم و توسعه بازار این محصول دانش‌بنیان مستلزم وجود قوانین جامع، صریح و باثباتی است که توسعه فرهنگ حمایت از نرم‌افزارهای رایانه‌ای را به همراه داشته و به تبع آن فضایی امن را برای فعالیت پدیدآورندگان این آثار مهیا سازد.^۲

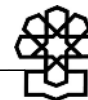
هرچند قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای به بسیاری از چالش‌ها و دعاوی حقوقی در زمینه این آثار پایان داد اما تصویب آن را صرفاً باید نخستین گام در این مسیر قلمداد کرد. زیرا بر فرض جامع بودن قانون مذکور در زمان تصویب، قریب یک دهه از وضع آن می‌گذرد که سرعت تحولات در عرصه فناوری ضرورت بازنگری و تکمیل آن را آشکار می‌کند. مضافاً بر اینکه ایرادات ساختاری و اشتباهات قابل ملاحظه آن نیز باید مورد اصلاح قرار گیرد. عدم پوشش فضای سایبر و حمایت از حقوق آثار نرم‌افزاری در این فضا، تعیین دو نظام با دو فرآیند قانونی متفاوت برای یک پدیده واحد، بی‌اعتباری ضمانت اجرای تعیین شده با گذر زمان، عدم تبیین حقوق مادی و معنوی بسته به نوع نرم‌افزار و در بخش‌های جداگانه، ارائه حکمی عام پیرامون تأسیس نظام صنفی رایانه‌ای در این قانون خاص با محوریت نرم‌افزار و... ازجمله نقایص موجود در این قانون است.

۱. بند «الف» از ماده (۴۶) قانون پنجم توسعه کشور.

ماده (۴۶) به‌منظور بسط خدمات دولت الکترونیک، صنعت فناوری اطلاعات، سواد اطلاعاتی و افزایش بهره‌وری در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقدامات زیر انجام می‌شود:

الف) وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات مکلف است نسبت به ایجاد و توسعه شبکه ملی اطلاعات و مراکز داده داخلی امن و پایدار با پهنای باند مناسب با رعایت موازین شرعی و امنیتی کشور مناسب اقدام و با استفاده از توان و ظرفیت بخش‌های عمومی غیردولتی، خصوصی و تعاونی، امکان دسترسی پرسرعت مبتنی بر توافقنامه سطح خدمات را به‌صورتی فراهم نماید که تا پایان سال دوم کلیه دستگاه‌های اجرایی و واحدهای تابعه و وابسته و تا پایان برنامه، شصت درصد (۶۰٪) خانوارها و کلیه کسب‌وکارها بتوانند به شبکه ملی اطلاعات و اینترنت متصل شوند. میزان پهنای باند اینترنت بین‌الملل و شاخص آمادگی الکترونیک و شاخص توسعه دولت الکترونیک باید به‌گونه‌ای طراحی شود که سرانه پهنای باند و سایر شاخص‌های ارتباطات و فناوری اطلاعات در پایان برنامه در رتبه دوم منطقه قرار گیرد. حمایت از بخش‌های عمومی غیردولتی، خصوصی و تعاونی در صنعت فناوری اطلاعات کشور به‌ویژه بخش نرم‌افزار و امنیت باید به‌گونه‌ای ساماندهی شود که سهم این صنعت در تولید ناخالص داخلی در سال آخر برنامه به دو درصد (۲٪) برسد.

۲. آسیب‌شناسی صنعت نرم‌افزار، دفتر مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین، شماره مسلسل ۱۰۴۳۴، مهرماه ۱۳۸۹.

خاطر نشان می‌شود اصلاح و به‌روزرسانی این قانون به‌گونه‌ای دقیق و آینده‌نگرانه مستلزم آن است که از ایده‌های متخصصین علوم رایانه، نهادها و سازمان‌های فعال در حوزه نرم‌افزار و همچنین از تجربیات قضات درگیر با دعاوی مربوط در این حوزه بهره گرفته شود.

منابع و مأخذ

۱. دوره مقدماتی حقوق مدنی، جلد اول: اشخاص و اموال دکتر سیدحسین صفایی، نشر میزان.
۲. اسماعیلی، محسن. رابطه آثار فکری با پدیدآورندگان از دیدگاه حقوق اسلامی مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۳.
۳. جعفری لنگرودی، محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق، انتشارات کنج دانش، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۲.
۴. خبرنامه انفورماتیک، ش ۴۰۶، اردیبهشت‌ماه ۱۳۷۰.
۵. حسن‌پور، محمدمهدی. حقوق پدیدآورنده برنامه رایانه‌ای، مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۰ و ۵۱، ۱۳۸۴.
۶. صادقی، محسن. حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در ایران با تأکید بر قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، ش ۲۶، ص ۶۶.
۷. کاتوزیان، ناصر. اموال و مالکیت، تهران، نشر میزان، چاپ یازدهم، ۱۳۸۵.
۸. موسوی خمینی، روح‌الله. تحریرالوسیله، دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول ۱۳۶۳، ج ۲.
۹. زرکام، ستار. شرکت تحقیقات و توسعه صادرات نرم‌افزار، بررسی توافقنامه‌ها، اصول کاری سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) و مقایسه قوانین و مقررات ایران با کنوانسیون‌های بین‌المللی.
۱۰. فصلنامه رهنمون، مدرسه عالی شهید مطهری، ش ۲ و ۳.
۱۱. دزیانی، محمدمحسن. جرائم ناقض کپی‌رایت در فضای سایبر، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی شورای عالی انفورماتیک کشور.
۱۲. آسیب‌شناسی صنعت نرم‌افزار، دفتر مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین، شماره مسلسل ۱۰۴۳۴، مهرماه ۱۳۸۹.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۱۰۷۴۴

عنوان گزارش: بررسی قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۷۹ و آیین‌نامه اجرایی آن

نام دفتر: مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین (گروه ارتباطات و فناوری اطلاعات)

تهیه و تدوین: فاطمه علوی

ناظر علمی: رضا باقری اصل

متقاضی: معاونت پژوهشی

اظهار نظر کننده: حامد ناظمی (دفتر مطالعات حقوقی)

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی: _____

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰/۱/۲۴